

Anna NIEDBAŁA

Uniwersytet Śląski, Wydział Humanistyczny, Katowice, Polska

Aktywność Nathaniela Mayera Victora Rothschilda, 3. barona Rothschilda (1910–1990), w życiu politycznym i społecznym Wielkiej Brytanii

Activity of Nathaniel Mayer Victor Rothschild, 3rd Baron Rothschild (1910–1990), in the
Political and Social Life of the United Kingdom

• **Abstrakt** •

W artykule przeanalizowano życie i działalność Victora Rothschilda, 3. barona Rothschilda (1910–1990), podkreślając jego znaczący wkład w brytyjskie życie polityczne, społeczne i naukowe. Tekst ukazuje drogę życiową członka tej znanej europejskiej rodziny żydowskich bankierów od burzliwego dzieciństwa i młodości, naznaczonych piętnem antysemityzmu, aż do kariery naukowej i politycznej. Dużo uwagi poświęcono zaangażowaniu Rothschilda w działalność wywiadowczą podczas II wojny światowej, w tym jego udziałowi w operacjach MI5 oraz związanemu z tym polskiemu wątkowi jego biografii. Szczegółowo omówiono również temat sporów i oskarżeń o domniemane szpiegostwo polityka na rzecz sowieckiego wywiadu. Na podstawie bogatej – przede wszystkim anglojęzycznej – literatury przedmiotu ukazano Victora Rothschilda jako wielowymiarową postać przedstawiciela brytyjskiej elity, którego wkład i postawa życiowa wywarły znaczący wpływ na rozwój brytyjskiej polityki w XX w.

• **Abstract** •

The article analyzes the life and activities of Victor Rothschild, 3rd Baron Rothschild (1910–1990), highlighting his significant contributions to British political, social, and scientific life. The text presents the life path of a member of this renowned European family of Jewish bankers, from a turbulent childhood and youth – marked by the stigma of antisemitism – to his academic and political career. Considerable attention is devoted to Rothschild's involvement in intelligence activities during World War II, including his participation in MI5 operations and the related Polish aspect of his biography. The article also provides a detailed discussion of the controversies and accusations regarding the politician's alleged espionage for Soviet intelligence. Based on a rich body of literature – primarily in English – the text portrays Victor Rothschild as a multidimensional figure of the British elite, whose contributions and life stance had a significant impact on the development of British politics in the 20th century.

Słowa kluczowe: Holocaust i historia Żydów w XX w.; historia polityczna Wielkiej Brytanii; historia wywiadu i kontrwywiadu; historia brytyjskiej arystokracji

Keywords: Holocaust and history of Jews in the 20th century; political history of the United Kingdom; history of intelligence and counterintelligence; history of the British aristocracy

„Hitlerzy przychodzą i odchodzą, a Rothschildowie trwają wiecznie” (Muggeridge, 2006, s. 495) – słowa te, zasłyszane w schyłkowym okresie II wojny światowej przez znanego brytyjskiego dziennikarza, Thomasa Malcolma Muggeridge’a, bez wątpienia po dziś dzień stanowią trafne podsumowanie pozycji społecznej i politycznej, jaką w XIX i XX w. cieszyła się wśród europejskiego establishmentu ta słynna dynastia żydowskich bankierów. Jej przedstawiciele na przestrzeni lat odgrywali również istotną rolę w wewnętrznych – gospodarczych i politycznych – wydarzeniach w Wielkiej Brytanii, gdzie od 1885 r. przysługiwało im prawo do używania tytułu barona oraz dożywotnie miejsce w Izbie Lordów bez konieczności konwersji z judaizmu na chrześcijaństwo (Cooper, 2011, ss. 125–139).

W kontekście burzliwych przemian politycznych i społecznych, jakie w XX w. przetoczyły się przez Zjednoczone Królestwo oraz cały kontynent europejski, wpływając również na kondycję i znaczenie rodowego prestiżu, warto pochylić się nad mało znaną w polskiej historiografii postacią Victora, 3. barona Rothschilda, oraz jego osobistym udziałem w tych przemianach. Artykuł jest próbą kompleksowego zaprezentowania w sposób chronologiczny aktywności podejmowanej przez tego naukowca i polityka w brytyjskiej przestrzeni publicznej, przede wszystkim w oparciu o zasady metodologii historii. Jako bazę źródłową wykorzystano egodokumenty (m.in. autobiografię samego Victora Rothschilda), monografie i artykuły naukowe, oficjalne raporty z obrad Parlamentu Brytyjskiego, a także liczne informacje prasowe.

Dzieciństwo i młodość przysłego Lorda Rothschilda

Nathaniel Mayer Victor Rothschild – tak brzmiało jego pełne imię i nazwisko – urodził się 31 października 1910 r. jako praprawnuk Nathana Mayera Rothschilda, założyciela angielskiej gałęzi rodziny. Był trzecim dzieckiem i jedynym synem spośród czworga dzieci Nathaniela Charlesa Rothschilda. Charles, urodzony w 1877 r., w latach 1918–1923 kierował londyńskim bankiem Rothschildów w New Court, przewodniczył także komisji do spraw modernizacji systemu księgowego banku. Mało który członek tej bankierskiej dynastii znał się na systematyce lepiej niż Charles, pomimo bowiem swoich biznesowych zobowiązań był on przede wszystkim

człowiekiem nauki. Już w szkole ujawnił się jego wielki talent do entomologii i botaniki. W ciągu swojego życia opublikował 150 artykułów i opisał około 500 nowych gatunków pcheł (Ferguson, 2016, s. 762). Zgromadzona przez niego kolekcja tych owadów wzbogaciła po latach zbiory Muzeum Historii Naturalnej w Londynie (Holland, 1954, ss. 1203–1204). Szczególne zasługi położył również Charles w dziedzinie ochrony przyrody, jemu to bowiem przypisuje się stworzenie w należącej do niego posiadłości Wicken Fen pierwszego brytyjskiego rezerwatu przyrody (McCarthy, 2012). Miejszem szczególnie przez niego ukochanym był las wokół Ashton Wold, gdzie stworzył dla siebie malownicze ustronie i gdzie „[...] w 1900 roku rozpoczął [...] budowę dużego trzypiętrowego domu, a także ogrodów, szklarni, stawów i parku” (Rothschild, 2014). W czasie II wojny światowej córka Charlesa – Miriam – stworzyła tam azyl dla żydowskich uchodźców, znajdował się tam również szpital polowy dla rannych brytyjskich żołnierzy (Gryn, 2009). W aspekcie działalności politycznej Charles znany był więc najbardziej jako pionier ochrony przyrody: w 1912 r. założył Towarzystwo Promocji Rezerwatów Przyrody (czyli prekursorską organizację działającego współcześnie The Wildlife Trust), a w 1915 r. sporządził tzw. The Rothschild List, czyli listę 284 miejsc i obszarów przyrodniczych w Wielkiej Brytanii „godnych zachowania” (Lewis, Cormack, 2015).

Niezwykłym skutkiem przyrodniczej pasji Charlesa Rothschilda było z pewnością znalezienie miłości. Jak głosiła rodzinna legenda, Charles swoją przyszłą żonę, „piękną węgierską Żydówkę, [...] poznał w trakcie polowania na motyle i rzadkie pchły w Karpatach. [...] Rozsika von Wertheimstein pochodziła z szanowanej, lecz biednej rodziny. Z powodu urody nazywano ją Węgierską Różą: ciemnobrązowe tęczaówki otoczone fioletową obwódka łapały światło niczym skrzydła motyla” (Rothschild, 2014). Rozsika urodziła się w 1870 r. w Nagyvárad na Węgrzech i była córką emerytowanego oficera austro-węgierskiego. Kiedy poznała Rothschilda, nie była już kobietą młodą – miała 37 lat, a w rodzinnym kraju, którego społeczeństwo prześląknięte było głębokim antysemityzmem, brakowało dla niej perspektyw. W przypadku Rozsiki odseparowanie to pogłębiał jeszcze fakt bycia kobietą, ponieważ właśnie z powodu płci uniemożliwiono jej zdobycie formalnego wykształcenia. Choć była kobietą o silnej i niezależnej osobowości, jej nowe życie jako członkini potężnej dynastii Rothschildów z pewnością nie było usłane różami. Ta siła pomogła jej samodzielnie wychować czworo dzieci po przedwczesnej śmierci męża – Charles Rothschild w roku 1923 popełnił samobójstwo, które w tamtych czasach traktowano w społeczeństwie brytyjskim niemalże w kategoriach przestępstwa, rodzinę samobójcy zaś poddawano ostracyzmowi. Victor musiał więc przez całą swoją młodość dźwigać na swych barkach ciężar czynu ojca. Jego matka z kolei okazała się nie tylko dobrą panią domu,

lecz także utalentowaną biznesmenką – zarządzając majątkiem syna, podwoiła jego wartość. Zmarła 17 lat po tragicznej śmierci męża (Rothschild, 2014).

Zgodnie z rodzinną tradycją cały majątek Charlesa przeszedł na jego syna Victora. Rothschildowie mieli jednak jeszcze trzy córki. Najstarsza – Miriam – została wybitną entomolożką i specjalistką w dziedzinie pcheł. Elizabeth – zwana w rodzinie Liberty – od dzieciństwa zmagiała się z problemami nerwowymi, a jako osoba dorosła większą część życia spędziła na walce ze zdiagnozowaną schizofrenią (Rothschild, 2014). Najmłodsza – Pannonica – swoje imię zawdzięczała bądź gatunkowi motyla, odkrytemu przez jej ojca, bądź rzadkiemu rodzajowi ćmy, *Eublemma pannonica*. Pannonica znana była po prostu jako Nica, a po ślubie z Francuzem – Jules'em de Koenigswarterem – jako baronowa de Koenigswarter. Dziś Nicę nazywa się przede wszystkim „baronową jazzu” – w latach 50. XX w. została ona bowiem przyjaciółką i mecenasem wielu wybitnych muzyków jazzowych, w tym Theloniousa Monka i Charliego Parkera, uważanego za ojca bebopu (Friedman, 2009).

Victor i jego siostry spędzili swoje dzieciństwo przede wszystkim w rodzinnej rezydencji Tring Park, czasami odwiedzali inne posiadłości Rothschildów lub rodzinne strony matki. Mimo że byli otoczeni bogactwem i luksusem, trudno uznać, by ten czas był dla nich „sielski, anielski”. Już sam okres dziejowy, na który przypadły ich dzieciństwo i młodość, należał do trudnych i niepewnych. W 1914 r. wybuchła Wielka Wojna, która skutecznie podzieliła rodzinę zgodnie z liniami okopów dzielących narody i państwa. Londyński i paryski ośrodek Rothschildów straciły więc nie tylko z niemiecką i wiedeńską gałęzią, lecz także z gospodarkami tych państw. Skutki wojny spowodowały też, że po raz pierwszy w historii rodziny bilans ekonomicznych strat przewyższył zyski. W 1917 r. w walczącej o demokratyzację życia politycznego Rosji wybuchła rewolucja bolszewicka, której jednak antykapitalistyczne i rewolucyjne ideały sięgały znacznie poza granice państwa Romanowów – ośmioletni Victor usłyszał wtedy od swego stryja Waltera, „że kiedy wojna się skończy, zostanie postawiony pod ścianą i rozstrzelany” (Ferguson, 2016, ss. 765–766, 771–772, 779–797). Również powojenne lata, a w szczególności kryzys ekonomiczny przełomu lat 20. i 30., nie wpłynęły pozytywnie na poczucie stabilizacji życiowej i bezpieczeństwa przyszłego Lorda Rothschilda (Ferguson, 2016, ss. 758, 797–807).

„Dorastałem w atmosferze przesyconej historią naturalną” – stwierdził po latach Victor w swojej autobiografii (Rothschild, 1977, s. 11). Jego siostra Miriam wspominała jednak, że tak naprawdę nie był on nigdy zbyt zagorzałym przyrodnikiem. Jednocześnie, wychowany wśród ludzi zafascynowanych przyrodą i historią naturalną, wykształcił w sobie szczególną cechę charakteru – iście naukową dociekliwość, i to w każdym aspekcie życia, w każdym rodzaju wykonywanego zajęcia (Reeve,

1994, s. 366). Edukacja Victora odbywała się w jednej z najbardziej renomowanych światowych szkół dla chłopców – w funkcjonującej od 1573 r. Harrow School – gdzie wcześniej uczył się jego ojciec Charles. W Harrow School kształciła się przyszła elita kraju, w tym sam przyszły legendarny premier – Winston Churchill. Niemniej Charles o tym okresie swego życia pisał po latach: „Jeśli kiedyś będę miał syna, zanim wyślę go do szkoły, przejdzie kurs boksu i ju-jitsu, ponieważ polowanie na Żydów, którego doświadczyłem, to rozrywka bardzo jednostronna, w której z zasady brakuje współczucia między polującymi a zwierzyną” (Rothschild, 2014). Również dla Victora szkoła ta wiązała się z wieloma trudnymi doświadczeniami, przede wszystkim antysemityzmem, nazywano go bowiem nie inaczej, jak „brudnym małym Żydem” (Ferguson, 2016, s. 814), a także przemocą, o której tak pisał w swoich wspomnieniach: „Będąc przedwcześnie rozwiniętym intelektualnie, [...] często byłem karany. Zwykle przybierało to formę bicia. Bałem się bicia, bo było to bolesne. Chłopiec o nazwisku Stilwell wiedział o tym i zagroził, że zgłosi mnie do władz internatu, jeśli nie zgodzę się na związek homoseksualny. Byłem na tyle zdenerwowany tym szantażem, że podjąłem niewybaczalny krok doniesienia o Stilwellu do przełożonego mojego internatu, C.G. Pope’a. Stilwell wpadł w straszne kłopoty, a przynajmniej tak się wtedy wydawało” (Rothschild, 1977, s. 13).

W 1929 r. Victor zakończył naukę w Harrow i wstąpił na Uniwersytet w Cambridge. Tam został członkiem jednego z największych kolegiów uniwersyteckich – założonego przez króla Henryka VIII – Trinity College. Studiował fizjologię i filologię francuską oraz angielską. Po latach oceniał, że to właśnie Cambridge było miejscem, które go ukształtowało. Tam zawiązał pierwsze wielkie przyjaźnie, choć czas pokazał, że niekoniecznie były to relacje najszczęśliwsze. Alan Hodgkin, laureat Nagrody Nobla w dziedzinie medycyny i fizjologii w roku 1963, wspominał, że „[...] Victor miał dar do sprawiania radości i uwalniania ludzi od ich wrodzonych zahamowań” (Reeve, 1994, ss. 366–367). Tak z kolei o studenckich latach Victora pisała jego wnuczka Hannah: „[...] Na uniwersytecie otworzył się przed nim świat; Victor pojął swój potencjał intelektualny i znalazł podobnych do siebie. Choć na uczelni znano go jako playboya jeżdżącego bugatti z otwartym dachem i zbierającego rzadkie książki, przez resztę życia Victor cenił sprawności akademickie, nie przedmioty. Tak naprawdę podziwiał naukowców, wykładowców, myślicieli i intelektualistów. Jego przodkowie wykorzystywali swoje bogactwo, by zbudować nową tożsamość, Victor wybrał mądrość i towarzystwo mądrych ludzi. Jego drugą wielką pasją był jazz, rozważał nawet karierę zawodowego muzyka. Usłyszawszy, że sławny pianista jazzowy Teddy Wilson udziela w Londynie lekcji, Victor zapisał się na nie i zabrał ze sobą Nicę. Wiele lat później to Teddy Wilson wprowadził Nicę w towarzystwo nowojorskiej sceny klubowej” (Rothschild, 2014).

Jednymi z pierwszych uniwersyteckich przyjaciół Victora zostali dwaj młodzi mężczyźni – Guy Burgess i Anthony Blunt – należący do nieformalnej grupy dyskusyjnej, noszącej miano Apostołów z Cambridge. Było to tajne stowarzyszenie studenckie założone w 1820 r. przez George’a Tomlinsona, późniejszego pierwszego anglikańskiego biskupa Gibraltaru. Nazwa grupy miała wywodzić się od liczby jej 12 pierwszych członków, tak jak 12 pierwszych uczniów Jezusa (Harmoush, 2021, s. 15). Hannah Rothschild uważała, że: „[...] Victor widział w nich sprzymierzeńców, równie mocno jak on kochających literaturę i naukę, a także nienawidzących faszyzmu. Między 1927 a 1937 rokiem dwudziestu z dwudziestu sześciu nowych członków grupy było socjalistami, marksistami, sympatyzowało z marksistami lub komunistami. Nic dziwnego, że młody Żyd obserwujący rodzący się w Niemczech nazizm zaczął wyznawać lewicowe poglądy” (Rothschild, 2014). Faktycznie, w latach 30. wśród Apostołów dominowała fascynacja komunizmem i ideologią marksistowską, którą w krajach Europy Zachodniej znano głównie w sowieckiej wersji propagandowej. Problem ten zresztą w dość szczegółowy sposób nakreślił w swoim dramacie *Herbatka u Stalina* brytyjski dramaturg i powieściopisarz Ronald Harwood (Wierzbicki, 2001). Jednakże sam Victor podkreślał po latach, że „był umiarkowanie lewicowy, ale nigdy nie był marksistą” (Kenneth, 2010). Niemniej zawiązane przez niego w czasie studiów znajomości z Apostołami przetrwały lata, aż do czasu wybuchu głośnego skandalu szpiegowskiego w okresie powojennym. Również ciekawym – przede wszystkim z punktu widzenia historii sztuki – epizodem przyjaźni między Victorem a Anthonym Bluntem była sprawa obrazu Nicolasa Poussina *Eliezer i Rebecca przy studni*. W roku 1933 Blunt – ówczesnie student historii sztuki – nabył ów obraz od nieświadomego jego prawdziwej wartości handlarza za marne 100 funtów pożyczonych od Rothschilda. Dzisiaj obraz ten można podziwiać w Fitzwilliam Museum w Cambridge, a sama historia jego nabycia przez Blunta znalazła się na stronach powieści *Niedotykalny* Johna Banville’a (Mielczarek, 2012).

W 1933 r. Victor Rothschild ożenił się po raz pierwszy. Jego wybranką była urodzona w 1911 r. Barbara Judith Hutchinson. Jej ojciec był z zawodu adwokatem i politykiem Partii Pracy, matka zaś dość znaną pisarką, wychowaną w Indiach Brytyjskich i we włoskiej Florencji (Siroen, 2021). Z małżeństwa tego narodziło się troje dzieci: Sarah, Jacob (przyszły 4. Baron Rothschild) oraz Miranda. Jednakże Barbara wniosła do niego również posag o bardzo specyficznym charakterze – dzięki niej otwarty się przed Victorem progi znanej londyńskiej grupy intelektualno-artystycznej, tzw. Bloomsbury Group. Grupa ta – o nieformalnym charakterze – działała od początku wieku XX do czasu wybuchu II wojny światowej. Tworzyli ją m.in. malarka Vanessa Bell, malarz Duncan Grant, krytyk sztuki Clive Bell, ekonomista John Maynard Keynes, a także małżeństwo – pisarka i feministka Virginia Woolf oraz

pisarz i teoretyk polityczny Leonard Woolf. Ich prace i poglądy głęboko wpłynęły na kierunek dwudziestowiecznego rozwoju europejskiej literatury, malarstwa, filozofii i ekonomii, a także na ówczesne postrzeganie problematyki feminizmu, pacyfizmu czy seksualności. Jednocześnie styl życia członków grupy – daleko odbiegający od tzw. mieszczańskiej moralności – na owe czasy musiał być szokujący. Nie ukrywali oni bowiem swoich skłonności homoseksualnych czy biseksualnych, bliskie też były im idee tzw. wolnej miłości. Dorothy Parker – amerykańska poetka i pisarka, znana z ostrego dowcipu – tak podsumowała Bloomsbury Group: „Żyli w kwadratach, malowali w kołach i kochali w trójkątach” (Parmar, 2015). Powiązania z grupą Barbara zawdzięczała swojej matce, Mary Hutchinson, która z kolei do wąskiego kręgu artystów została wprowadzona przez swojego kuzyna, pisarza Lyttona Stracheya. Szczególna przyjaźń połączyła ją z Virginią Woolf, dzięki czemu pisarka i jej mąż stali się częstymi gośćmi w mieszkaniu młodych państwa Rothschildów. Podczas jednej z takich wizyt Leonard Woolf został obdarowany przez Victora prezentem dość osobliwym, a mianowicie marmozetą. Małpka ta przyniosła później pisarzowi wiele pociechy, kiedy wraz z żoną podróżowali po nazistowskich Niemczech – Woolf obawiał się, czy jego semicki wygląd nie stanie się powodem kłopotów lub nieprzyjemności, a zwierzątko skutecznie go uspokajało (Siroen, 2021).

Victor Rothschild tytuł barona odziedziczył w 1937 r. po śmierci swojego stryja Waltera, który – podobnie jak ojciec Victora – nie miał duszy bankiera. W trudnych ekonomicznie latach międzywojennych nie przysłużyło się to wzrostowi gospodarczej potęgi Rothschildów. W dość wyczerpujący sposób osobę Waltera i jego dokonania opisała Hannah: „Jako lord Rothschild był [...] adresatem słynnej deklaracji Balfoura – napisanego przez brytyjski rząd w 1917 roku listu wyrażającego aprobatę powstania państwa żydowskiego w Palestynie. List ten uutorował drogę do budowy Izraela. Choć Waltera interesował judaizm i sprawy Palestyny, nic nie mogło odwrócić jego uwagi od największej pasji – studiów nad zwierzętami i owadami. [...] tak naprawdę wykorzystywał odziedziczoną fortunę do stworzenia największej kolekcji zwierząt, jaką kiedykolwiek zgromadził jeden człowiek. W jej skład wchodziły ponad dwa miliony okazów motyli i ciem, sto czterdzieści cztery ogromne żółwie, dwieście tysięcy ptasich jaj, trzysta ptasich skór oraz innych rzadkich, wyjątkowych gatunków – od rozgwiazdy po żyrafy. Wszystkie one stanowią dziś ważną część kolekcji muzeów historii naturalnej w Londynie i w Stanach Zjednoczonych” (Rothschild, 2014).

W chwili śmierci Waltera jego bratanek i spadkobierca był już człowiekiem statecznym – ukończył studia, po których podjął pracę na Wydziale Zoologii Uniwersytetu w Cambridge, gdzie w 1935 r. obronił doktorat (Rothschild Archive). Wraz z tytułem szlacheckim i majątkiem odziedziczył po baronie członkostwo w Partii Pracy, aczkolwiek oficjalne dokumenty parlamentarne mówią jedynie o dwóch

przemowach, które wygłosił Victor. Jedna z nich dotyczyła pasteryzacji mleka, druga sytuacji w Palestynie. Obie zostały wygłoszone w odstępie trzech miesięcy w 1946 r. Ewidentnie Victor nie pałał chęcią do uczestnictwa w oficjalnym – parlamentarnym wydaniu krajowej polityki (Hansard 1803–2005).

Okres II wojny światowej

Równie kłopotliwą spuścizną po stryju była dla Victora – jako *de facto* głowy brytyjskiej społeczności żydowskiej – kwestia politycznej aktywności na rzecz „światowego żydostwa” (Ferguson, 2016, s. 814). Victor zaangażował się więc w działalność Central British Fund – organizacji charytatywnej, znanej również pod nazwą World Jewish Relief. Powstała ona w 1933 r. jako grupa wsparcia dla niemieckich Żydów, którym dojście nazistów do władzy uniemożliwiło prowadzenie dalszej, normalnej egzystencji w ojczystym kraju. Warto tutaj zauważyć, że Rothschildowie stanowili szczególną drzazgę w oku Adolfa Hitlera i nazistów, którzy od początku starali się przedstawiać bankierską dynastię jako uosobienie wszelkiego zła. W 1934 r. na ekrany amerykańskich kin wszedł film *The House of Rothschild*, który miał za zadanie z jednej strony zwrócić uwagę światowej opinii publicznej na panujące w III Rzeszy rasizm i antysemityzm, z drugiej zaś po prostu ocieplić wizerunek rodziny w oczach widzów. Minister propagandy III Rzeszy, Joseph Goebbels nie pozostał temu dłużny i kilka lat później – już w trakcie II wojny światowej – nakręcił film pt. *Die Rothschilds*, w którym obarczył Rothschildów winą za wszystkie problemy Niemiec i świata (Rothschild, 2014).

Victor również na własnej skórze poznał okrucieństwo europejskiego antysemityzmu. W październiku 1938 r. na zebraniu Federacji Syjonistycznej mówił: „Gdyby nie przypadkowość urodzenia, mógłbym być uchodźcą albo trafić do obozu koncentracyjnego, albo być gościem hotelu Metropol w Wiedniu” (Ferguson, 2016, s. 814). Taką oto historię opisała Hannah: „W 1936 roku Victor zabrał swoją nową żonę do restauracji w modnym wtedy Mayfair. Kierownik sali rozpoznał go i spytał: – Pan Rothschild? – Tak – odparł Victor. Mężczyzna powoli zmierzył go wzrokiem. – Żydów nie obsługujemy. Takie traktowanie nie było dla Victora i jego sióstr czymś niespotykanym, ale z upływem kolejnych lat trudniejsze stało się ignorowanie go” (Rothschild, 2014). Jednocześnie dla członków rodziny problemem było samo zdeklarowanie się co do przynależności narodowej: z jednej strony wiedzieli, że są Żydami, i od swych korzeni odcinać się nie chcieli, z drugiej byli lojalnymi obywatelami Wielkiej Brytanii i to z jej państwowością czuli się związani. Jak stwierdziła Hannah: „Victor i jego siostry nie widzieli konfliktu między byciem

Żydem a byciem Brytyjczykiem, ale wiele osób publicznych uważało, że sprawy wiary i narodowości są nierozzerwalnie połączone. Brytyjscy Rothschildowie zebrali ponad milion funtów, aby pomóc niemieckim Żydom, lecz jeden z kuzynów i tak ostrzegał, że ich »angielskie obywatelstwo może być zagrożone, jeśli zbyt mocno zaangażują się w intensywne działania wspierające Żydów na świecie« (Rothschild, 2014).

Być może dlatego oficjalnie stosunek 3. barona Rothschilda do ruchu syjonistycznego cechowała duża ambiwalentność, a rządowa polityka zakazująca Żydom imigracji do Palestyny była przez niego – choć powściągliwie – popierana (Ferguson, 2016, s. 815). Stanowisko brytyjskie w tej sprawie było dość skomplikowane, ale i proste rozwiązanie „kwestii żydowskiej” nie istniało. Dojście nazistów do władzy w Niemczech jedynie unaocznilo ogromny problem powszechności antysemityzmu, zarówno w całej Europie, jak i w samej Wielkiej Brytanii. Parlament brytyjski w większości popierał politykę ustępstw wobec Niemców, a w Izbie Lordów wielu członków otwarcie wspierało ich „śmiałą politykę” wobec Żydów. Niektórzy z Rothschildów obawiali się również, że utworzenie państwa żydowskiego na Bliskim Wschodzie może doprowadzić bądź do zamiany stereotypu „wędrującego Żyda” na stereotyp „wędrującego Araba”, bądź do stworzenia tam żydowskiego getta (Rothschild, 2014). W podobnym tonie wypowiedział się Victor w grudniu 1938 r. w przemówieniu dla Pathé News: „Mimo współczucia, jakie w sobie nosimy, zapewne wszyscy zgodzimy się, że jest coś niesatysfakcjonującego w uchodźcach naruszających prywatność naszego kraju, choćby na względnie krótkie okresy. Imigranci również to wiedzą, choć odczuwają w inny sposób. Być zmuszonym do nagłego wyjazdu do obcego kraju, zetknięcie z nieznanymi zwyczajami, a nawet jedzeniem, świadomość bycia niechcianym, moralnie i materialnie zależnym od łaski innych to jedno z najbardziej upokarzających ludzkich doświadczeń, jakie potrafię sobie wyobrazić. Jestem niestety adresatem tak wielu rozdzierających serce listów od dzieci, raportów i osobistych zapisków, że zdaje mi się, że nigdy już nie będę tym samym beztróskim i szczęśliwym naukowcem, którym byłem, zanim to wszystko się zaczęło” (Rothschild, 2014).

W marcu 1939 r. Victor udał się w podróż do Stanów Zjednoczonych, by spotkać się z amerykańskimi organizacjami dla uchodźców, po której zwrócił się do Central British Fund o dalsze finansowanie promocji emigracji z Niemiec. W kwestii „masowego osadnictwa setek tysięcy ludzi” w Palestynie pozostał sceptyczny i sceptycyzmu tego nie złagodziły nawet tragiczne doświadczenia II wojny światowej. Baron twardo bronił również sceptycznego w tej sprawie stanowiska brytyjskiego, pomimo że „jego siedemdziesięciopięcioletnią ciotkę esesman zatłukł pałką na śmierć pod obozem zagłady” (Ferguson, 2016, s. 815). Ciotką tą, ze strony matki, była Aranka von Wertheimstein, zamordowana przez niemieckich strażników po przyjeździe do obozu Auschwitz w maju 1944 r. Kobieta była wówczas ślepą, bezbronną i przerażoną

starsuszką (Rothschild, 2014). Jedynym członkiem dynastii Rothschildów, zamordowanym w Holocauście, była Elizabeth – żona Philippe’a de Rothschilda, członka francuskiej gałęzi rodziny – która zmarła w obozie Ravensbrück. Z pochodzenia była katoliczką i nie płynął w niej nawet gram żydowskiej krwi (Ferguson, 2016, s. 823).

Kiedy wybuchła II wojna światowa, brytyjscy Rothschildowie rzucili się w wir działań wojennych, aczkolwiek poza głównymi frontami. Większość nieruchomości należących do rodziny została oddana na użytek wojskowy: rafinerię Royal Mint przekwalifikowano na fabrykę części do dział, posiadłość Exbury została przejęta przez Królewską Marynarkę Wojenną i przemianowana na HMS Mastodon, a dom w ukochanym Ashton Wold był wykorzystywany przez Czerwony Krzyż i Korpus Kwaternistrzowski (Ferguson, 2016, ss. 822–823). Podobno siostra Victora, Miriam, „żartowała, że było nawet zabawnie, bo nigdy nie wiedziała, kto się w domu pojawi. Jednym z zakwaterowanych w posiadłości żołnierzy był na przykład Clark Gable [...], innym zaś George Lane, którego potem poślubiła” (Rothschild, 2014).

W 1940 r. Victor został zwerbowany do pracy w MI5, czyli brytyjskiej służbie odpowiedzialnej za kontrwywiad i walkę z terroryzmem. Trafił do sekcji wykrywania i neutralizowania bomb, szerzenia dezinformacji w szeregach wroga i przeciwdziałania szpiegostwu. W swojej pracy był tak dobry, że szybko został mianowany szefem B1C – niewielkiej „sekcji materiałów wybuchowych i sabotażu”. Być może te rzadkie umiejętności zachowania pełni psychomotorycznego spokoju zawdzięczał doświadczeniu, jakie nabył przez lata krojenia żab i gry na fortepianie. Po latach wspominał: „Kiedy rozbierasz zapalnik na części, nie ma czasu na strach. Wciąga cię wtedy piękny mechanizm ze szwajcarskich zegarków” (Rothschild, 2014). Przyznawał jednak, że podczas rozbierania ostatni drut wyciągał zza krzesła: „Mogłem zaryzykować utratę dłoni czy dwóch, ale nie mogłem pozwolić sobie na utratę wzroku” (Rothschild, 2014).

Jego praca była bardzo ważna, zwłaszcza dla ochrony zdrowia i życia najważniejszych osób w państwie, w tym samego premiera Winstona Churchilla. Zdecydowanie najbardziej znana i fascynująca historia z czasów służby Rothschilda to ta mówiąca o planach zabicia alianckiego przywódcy przez niemieckich agentów za pomocą eksplodującej czekolady. Ponieważ legendarny premier słynął ze swojej słabości do jedzenia – zwłaszcza słodczy – Niemcy opracowali zaskakujący pomysł wyeliminowania go z grona żywych osób: wewnątrz tabliczki czekolady – renomowanej marki „Peter’s Chocolates” – ukryty został ładunek wybuchowy. Spisek został udaremniony przez brytyjskich szpiegów, którzy zaraz po swoim odkryciu powiadomili Lorda Rothschilda. Rothschild nie tylko zajął się rozpracowaniem niemieckiego pomysłu, lecz też postanowił uczulić opinię publiczną na możliwe zagrożenie. Zachował się list datowany na 4 maja 1943 r. i napisany z tajnego bunkra na Parliament Street

w Londynie, który Rothschild wysłał do ilustratora Laurence'a Fisha z prośbą o wykonanie plakatów eksplodujących tabliczek czekolady, a także innych sprytnie zamaskowanych materiałów wybuchowych, podobne bowiem mechanizmy Niemcy próbowali zastosować w przypadku cebuli i ukochanych cygar Churchilla (Silverman, 2012). Za swoją wierną służbę i oddanie w ochronie premiera Rothschild został uhonorowany w 1944 r. jednym z najważniejszych państwowych odznaczeń – Medalem Jerzego (Rothschild Archive).

Jedną z najsłynniejszych akcji o charakterze typowo kontrwywiadowczym – wymyślonych i przeprowadzonych przez Victora – była ściśle tajna operacja o kryptonimie „Piąta kolumna”. Początkowo miała ona służyć jedynie wyłapaniu brytyjskich obywateli, którzy byliby gotowi pomóc Niemcom w przypadku inwazji na Wielką Brytanię, ale szybko stała się też sposobem na unieszkodliwienie rodzimych sympatyków nazizmu. Jej akta zaraz po wojnie zostały utajnione, a historia ta ujrzała światło dzienne dopiero w 2014 r. W 2018 r. stała się ona tematem książki pt. *Agent Jack. The True Story of MI5's Secret Nazi Hunter* autorstwa brytyjskiego dziennikarza Roberta Huttona. Opisana przez niego historia mogłaby posłużyć za gotowy scenariusz filmowy: „W środku wojny MI5 napotkała nieoczekiwany problem. Po dwóch latach polowania na nazistowską piątą kolumnę – zorganizowaną sieć zdrajców – służby doszły do wniosku, że jej nie ma. Ale w trakcie tego polowania wciąż znajdowały się osoby, które chciały zostać członkami owej piątej kolumny. Więc Rothschild zasugerował: jeśli piąta kolumna nie istnieje, być może MI5 powinna ją stworzyć. W 1942 roku poprosił Erica Robertsa – jednego z najskuteczniejszych tajnych agentów MI5, aby przejął rolę człowieka Gestapo w Londynie. Pod pseudonimem »Jack King« Roberts przedstawił się jako niemiecki szpieg jednemu z nazistowskich »kontaktów« Rothschilda. W ciągu kilku tygodni zbudował sieć chętnych rekrutów. Niektórzy mieli koneksje z Niemcami lub Austriakami, ale większość stanowili zwykli Brytyjczycy, pracujący w urzędach i fabrykach, na zmianę pełniący obowiązki obrony cywilnej, ale potajemnie tęskniący za porażką Londynu. Niektórzy byli zmęczeni wojną, inni nienawidzili Churchilla, ale prawie wszyscy mieli jedną wspólną cechę” (Hutton, 2018b). Tą cechą był skrajny, głęboki antysemityzm.

Co ciekawe, choć w czasie wojny Roberts zidentyfikował około 500 brytyjskich sympatyków nazizmu – z czego wokół siebie zgromadził stałą i ideową grupę około 20 osób, wierzących, że współpracują z niemieckim szpiegiem – po zakończeniu wojny MI5 postanowiła nie ścigać żadnej z tych osób, mimo że ich wojenna działalność w świetle ówczesnego brytyjskiego prawa stanowiła przestępstwo zagrożone karą śmierci. Jak twierdzi Hutton, „[...] częściowo była to samoobrona: Ministerstwo Spraw Wewnętrznych nie wiedziało o działaniach Robertsa. MI5 była również niechętna niszczeniu doskonałych źródeł informacji, które posiadała o brytyjskim

nazizmie. Trudno jednak oprzeć się wnioskowi, że częściowo motywację stanowił także wstyd: w 1945 roku nikt nie chciał słyszeć, że wielu Brytyjczyków nie było lojalnych wobec Króla i Państwa” (Hutton, 2018b). Mistyfikacji Rothschilda uległ m.in. jeden z ważniejszych dyplomatów brytyjskich w okresie II wojny światowej, William Strang. Co istotne, ów „nazistowski incydent” nie przeszkodził mu w politycznej karierze – po wojnie pełnił funkcję stałego podsekretarza stanu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych Wielkiej Brytanii, a także doradcy politycznego naczelnego dowódcy sił brytyjskich w Niemczech, Bernarda Montgomery’ego (Hamilton, 1986, ss. 559–560).

Z polskiego punktu widzenia jednym z najbardziej interesujących epizodów w wojennej karierze Rothschilda jest jego udział w wyjaśnianiu katastrofy gibraltarskiej, w której 4 lipca 1943 r. zginął premier polskiego rządu na uchodźstwie i Wódz Naczelny Polskich Sił Zbrojnych – generał Władysław Sikorski. Powody, dla których prowadzenie dochodzenia po katastrofie powierzono właśnie Rothschildowi, nie są znane. Być może wynikało to z zażyłych relacji Victora z premierem Churchillem i jego prywatnym sekretarzem Johnem Rupertem „Jockiem” Colville’em (Ferguson, 2016, s. 822). Zdecydować o tym mogła również ekspercka wiedza Lorda w dziedzinie materiałów wybuchowych. Co ciekawe, Rothschild już wcześniej – wiosną 1942 r. – prowadził dochodzenie w sprawie rzekomej próby zamachu bombowego na życie generała Sikorskiego (Allen, 2006). Do dzisiaj przyczyny katastrofy na Gibraltarze nie są dokładnie znane. Według oficjalnych wyników dochodzenia doszło do wypadku, którego przyczyną było zablokowanie sterów. Do tej pory nie udało się jednak całkowicie wykluczyć teorii mówiących o celowej likwidacji politycznego i wojskowego przywódcy państwa polskiego. Tym bardziej że zginął on w czasie, kiedy ważyły się przyszłe losy państw Europy Środkowo-Wschodniej, w tym i Polski, a światło dzienne ujrziała zbrodnia bestialskiego ludobójstwa dokonana przez władze ZSRR – państwa będącego najważniejszym aliantem wschodnim – na polskich oficerach w Katyniu. Wiele tajemnic związanych z tą sprawą mogłoby się rozjaśnić, gdyby ujawniona została dokumentacja brytyjska z nią związana. Jednakże Brytyjczycy tuż po śmierci generała Sikorskiego okres karencji tych dokumentów wyznaczili na 50 lat, po upływie tego terminu przedłużyli go o kolejne 40 lat. Dokumenty dotyczące katastrofy *Liberatora C-87* najwcześniej zostaną więc ujawnione w roku 2033 (Procner, 2024).

Okres powojenny

Wojna zmienia wszystko. Zmieniła również wiele w życiu prywatnym Lorda Rothschilda i jego rodziny. W swych opowieściach o rodzinie Hannah Rothschild podkreślała, że: „Wojna zniszczyła również styl życia Rothschildów. Ich forteca w Vale of Aylesbury rozpadła się, minęły weekendy spędzane w domach krewnych, wzajemne zależności zniknęły. Victor stał się nowym przywódcą rodu unikającym swojego dziedzictwa, pozbył się dóbr doczesnych i ruchomości, które jego przodkowie tak starannie zgromadzili. Jeśli Victora coś nie interesowało lub nie pasowało do jego stylu życia, nie miało żadnej wartości” (Rothschild, 2014). W 1946 r. rozpadło się również jego małżeństwo z Barbarą Hutchinson – z jakich dokładnie przyczyn, nie wiadomo. Wiadomo natomiast, że jeszcze w tym samym roku poślubił on swoją asystentkę i współpracowniczkę z czasów wojennej pracy w MI5.

Druga żona Victora, Teresa Georgina Mayor, urodziła się w 1915 r. i podobnie jak Barbara pochodziła z rodziny, której nieobce były uzdolnienia artystyczne. Jej ojcem był Robert John Grote Mayor, urzędnik państwowy, a matką – Beatrice Meinertzhagen, poetka i dramatopisarka. Wśród przodków Tess byli uczeni, pisarze, filozofowie, politycy i duchowni anglikańscy (Kenneth, 2010). Sama Tess wspominała, że po pierwszej rozmowie z Rothschildem pomyślała: „Jeśli przyjmę tę pracę, to moje życie się zmieni” (Reeve, 1994, s. 368). Po ślubie Teresa nie tylko została baronową Rothschild z wszystkimi przysługującymi temu tytułowi przywilejami, lecz także przez lata – aż do śmierci swojego męża – to ona tworzyła spokojne, rodzinne domowe ognisko, dzięki któremu Victor mógł rozwijać swoją zawodową karierę. Z małżeństwa przyszło na świat czworo dzieci: Emma Georgina, Benjamin Mayer, Victoria Katherina oraz Mayor Amschel. Pomimo licznych obowiązków rodzinnych baronowa Rothschild również nie zrezygnowała z własnych ambicji zawodowych – po wojnie pracowała jako sędzia, była też wykładowczynią w Instytucie Kryminologii Uniwersytetu w Cambridge oraz członkiem zarządu Cambridge’s Arts Theatre. Zmarła w 1996 r. w Londynie (Annan, Ferguson, 1996).

Po wojnie Victor Rothschild połączył swoją pracę akademicką z wiedzą o biznesie i przemyśle. Powrócił na Wydział Zoologii na Uniwersytecie w Cambridge, aby kontynuować swoje badania nad tym, co jego współpracownik Michael Swann określał jako „najbardziej centralną cechę reprodukcji i ewolucji, zapłodnienie komórki jajowej przez plemniki” (Reeve, 1994, ss. 369–370). Rothschild uznawany był za jednego z czołowych światowych ekspertów w dziedzinie plemników, a także układu rozrodczego jeźowców. Ze Swannem poznał Rothschilda ich wspólny przyjaciel – wspomniany już – Alan Hodgkin. Victor przez cały ten czas pracował bardzo ciężko, aby jego nazwisko było kojarzone głównie z dokonaniem naukowym,

a nie bogactwem jego rodziny czy towarzyskimi koneksjami. Tę życiową postawę potwierdzały również słowa jego córki Mirandy: „Victor był nieziemskim snobem intelektualnym” (Rothschild, 2014).

W 1953 r. naukowe dokonania barona Rothschilda zostały należycie uhonorowane – „za studia nad mechanizmem zapłodnienia komórki jajowej i fizjologii plemników” otrzymał prestiżowe stypendium od The Royal Society of London (Reeve, 1994, s. 370). W następnej dekadzie zasłynął natomiast sporem naukowym, w który wszedł z przyszłym zdobywcą Nagrody Nobla w dziedzinie medycyny i fizjologii – twórcą metody zapłodnienia *in vitro* – Robertem Edwardsem. Spór ten dotyczył właśnie możliwości przeprowadzania zapłodnienia pozaustrojowego – w tym przypadku naukowa racja okazała się należeć do Edwardsa (Johnson, 2011, s. 249). Równoległe z rozwojem kariery naukowej Lord Rothschild był w latach 1948–1958 przewodniczącym rządowej Rady ds. Badań Rolno-Spożywczych, a w 1961 r. rozpoczął pracę w Royal Dutch Shell jako kierownik ds. badań, aż do przejścia na emeryturę w 1970 r. (Reeve, 1994, ss. 370–373).

W latach powojennych Victor powrócił nie tylko do kontynuowania przerwanej kariery naukowej, lecz także do polityki, choć już nie w roli „szarej eminencji”. W latach 1971–1974 był pierwszym dyrektorem generalnym Centralnego Sztabu ds. Przeglądu Polityki – nazywanego również po prostu Think Tankiem. Jednostka ta zajmowała się opracowywaniem długoterminowej strategii i koordynowaniem polityki we wszystkich departamentach rządowych. Sam Rothschild tak opisał zadania Think Tanku: „[...] dostarczanie bezstronnych i eksperckich porad premierowi, rządowi i ministrom w głównych kwestiach, które mają charakter wielodepartamentalny lub mają takie znaczenie krajowe, że wymagają zbiorowych decyzji gabinetu... Naszym zadaniem jest zatem analizowanie, a to wymaga zadawania pytań” (Reeve, 1994, s. 374). W 1976 r. Victor został też przewodniczącym Królewskiej Komisji ds. Hazardu.

Jednocześnie przez niemal cały okres powojenny był cenionym doradcą ds. wywiadu i bezpieczeństwa, i to zarówno przez rządy konserwatystów, jak i rządy laburzystów. Rothschild nie grzeszył przy tym powściągliwością – jeśli uznawał, że coś jest robione źle, to po prostu głośno o tym mówił. Tak też było w 1971 r., kiedy przebywając z towarzyską wizytą w wiejskiej rezydencji ówczesnej głowy rządu w Chequers, przez przypadek natknął się na samego premiera – Teda Heatha – dokonującego ablucji. Nie wiadomo, jaki był stan ubioru premiera. Wiadomo natomiast, że ten nieplanowany incydent skłonił Victora do napisania oficjalnego listu do sekretarza premiera, w którym zasugerował, że ochrona w Chequers zbyt luźno podchodzi do swoich zadań. Nawiązał też do swojej służby przy Winstonie Churchillu, podkreślając, że w niebezpiecznych czasach wojny osobiście próbował

nawet alkoholi, które premier otrzymywał w prezencie. „Pomimo szczególnych trudności związanych z ochroną Churchilla powiedziałbym, że praca była wykonywana znacznie bardziej systematycznie niż obecnie w Chequers” – podsumował sprawę Rothschild (Milmo, 2020).

Zachodnia polityka lat 80. XX w. zdecydowanie została zdominowana przez konserwatystów: w Stanach Zjednoczonych triumfy święcił republikański prezydent Ronald Reagan, w Wielkiej Brytanii natomiast premier Margaret Thatcher. Mimo że Rothschild był członkiem partii opozycyjnej, również dla rządów Żelaznej Damy był wiernym oparciem i doradcą. Jak twierdzili brytyjscy dziennikarze, Rothschild miał mieć również swój udział w głośnej pod koniec lat 80. tzw. sprawie Milne’a. Alasdair Milne zajmował wtedy stanowisko dyrektora generalnego BBC, która łączona była z hasłami lewicowymi i opozycyjnymi wobec programu Thatcher. Usunięcie go w 1987 r. ze stanowiska było w zasadzie skutkiem podejmowania przez stację tematów niewygodnych dla konserwatywnego rządu. Jednym z programów telewizyjnych, który szalenie rozgniewał Żelazną Damę, był „Maggie’s Militant Tendency”, którego autorzy zasugerowali, jakoby wielu konserwatywnych posłów miało mieć powiązania z organizacjami skrajnie prawicowymi zarówno w Wielkiej Brytanii, jak i za granicą. Po latach Marmaduke Hussey, który ówczesnie zajmował stanowisko przewodniczącego Rady Gubernatorów BBC, wprost stwierdził w swojej autobiografii, że to właśnie Lord Rothschild zainicjował zwolnienie Milne’a (Hussey, 2001). Autobiografia ta ukazała się jednak w 2001 r. – zmarły przed dziesięcioma laty baron nie mógł już więc polemizować z przedstawioną w niej tezą.

Nieszczęśliwie skończył się też pomysł wprowadzenia w 1990 r. tzw. podatku pogłównego, którego istotą było opodatkowanie samej osoby podatnika, a nie jego dochodu. Jednym z inicjatorów wprowadzenia nowego podatku był Victor, który w tamtym czasie pełnił funkcję doradcy ministra Williama Waldegrave’a (Ferguson, 2003). Próby wprowadzenia „podatku pogłównego” doprowadziły do zamieszek i demonstracji w Anglii, Walii i Szkocji, w których rannych zostało ponad 100 osób. Ostatecznie podatek ten został zniesiony, a w jego miejsce wprowadzono tzw. podatek lokalny.

Victor Rothschild – ekscentryczny naukowiec i wpływowy polityk czy sowiecki „superszpieg”?

Wspomniane wyżej niepowodzenia czy udział w niezbyt czystych zagrywkach politycznych były jednak dla barona Rothschilda przysłowiową pestką w porównaniu z wysuwanymi wobec niego od połowy lat 80. zarzutami o szpiegostwo na rzecz

Związku Sowieckiego. Aby właściwie zrozumieć złożoność i powagę całej sprawy, należy cofnąć się do czasów studenckich Victora i wspomnianego już wcześniej stowarzyszenia Apostołów z Cambridge. Apostołowie – jako młodzi lewicujący idealisci – szybko zwrócili na siebie uwagę przedwojennego sowieckiego wywiadu. Co ważne, nie pracowali oni dla Moskwy z pobudek finansowych czy z powodu szantażu, lecz naprawdę wierzyli w komunistyczne idee i pragnęli również w swojej ojczyźnie stworzyć „czerwony raj”. Takie poglądy wśród elit – a ludzie ci niewątpliwie obracali się właśnie w takich sferach – europejskich nie były niczym szczególnym. W zasadzie można zaryzykować tezę, że w latach 30. mieli oni do wyboru dwie drogi, a w zasadzie dwa totalitaryzmy – faszyzm lub komunizm. Odrzucenie idei faszyzmu często skutkowało, jeśli nawet nie wyborem komunizmu, to przynajmniej uznawaniem go za „mniejsze zło”.

Grupę szpiegowską, nazywaną powszechnie „Piątką z Cambridge”, tworzyli: Harold „Kim” Philby, Guy Burgess, Donald Maclean, Anthony Blunt i John Cairncross. Właściwym czasem rozpoczęcia ich działalności był wybuch II wojny światowej, choć już wcześniej Sowieci mieli wyznaczyć Philby’emu bardzo ambitne zadanie zamordowania hiszpańskiego generała Franco (Krawczyk, 2018). Działalność grupy zakończyła się z początkiem lat 50., kiedy to Brytyjczycy zorientowali się, że w szeregach ich służb wywiadowczych znajduje się „kret”. W 1951 r. Maclean i Burgess przez Francję i Austrię uciekli do ZSRR, gdzie żyli i mieszkali przez wiele następnych lat. Współcześnie „Piątkę z Cambridge” uznaje się za najgroźniejszą siatkę szpiegowską w najnowszej historii Wielkiej Brytanii. To dzięki niej Stalin wiedział o każdym ruchu swoich wojennych zachodnich sojuszników. Znając nazwiska członków tej grupy, nietrudno powiązać ich z osobą Rothschilda. Victor zresztą nigdy nie ukrywał, że się przyjaźnili (mieszkali nawet wspólnie przez jakiś czas przy Bentinck Street) – również w czasach wojennych, kiedy to Victor zarekomendował Blunta w MI5 w 1940 r., i powojennych (Ferguson, 2016, s. 805).

W 1986 r. Peter Wright, jeden z wyższych oficerów MI5 i MI6, wydał słynną już dziś książkę pt. *Łowca szpiegów* (Wright, 1991). To właśnie ona zwróciła uwagę opinii publicznej na dziwne powiązania Rothschilda. Choć znane były wyniki dochodzenia, jakie po zdemaskowaniu Blunta przeprowadziła wobec Victora MI5 w roku 1964, a także jego lojalność wobec służb, kiedy w 1962 r. odkrył, że Philby jest komunistą, nie powstrzymało to domysłów i teorii. Zaczęto przypominać, że w 1944 r. w Paryżu Victor mocno popierał pomysł, aby Sowieci otrzymywali informacje przechwycone w ramach tzw. operacji „Ultra”, mającej na celu rozszyfrowanie niemieckiej Enigmy. Według niektórych posunął się nawet do tego, że dokumenty dotyczące tej operacji dostarczył sowieckiej ambasadzie (Ferguson, 2016, ss. 805–806). Baron w odpowiedzi na ataki opublikował list w „The Daily Telegraph”, w którym stwierdził:

„Dyrektor Generalny MI5 powinien publicznie oświadczyć, że ma jednoznaczne, powtarzane, jednoznaczne dowody, że nie jestem i nigdy nie byłem agentem sowieckim” (Rothschild Archive). Do wyrażenia swojego stanowiska w tej sprawie została też zmuszona sama premier Thatcher, która w pisemnym oświadczeniu skierowanym do Izby Gmin przekazała: „Poinformowano mnie, że nie mamy żadnych dowodów na to, że był kiedykolwiek sowieckim szpiegiem” (Los Angeles Times, 1986).

Lord Rothschild zmarł 20 marca 1990 r., a ostatni okres jego życia upłynął pod znakiem oskarżeń i spekulacji. Również w samej rodzinie Rothschildów nie działo się najlepiej – pomiędzy synem Victora, Jacobem, a kuzynem Sir Evelyn de Rothschildem narastał spór o prowadzenie rodzinnego banku. Lord Rothschild powrócił więc do New Court jako prezes, ale kryzysu i tak nie udało mu się zażegnać – w roku 1991 Jacob Rothschild, 4. baron Rothschild, założył własną firmę, J. Rothschild Assurance Group (Muirhead, 2022). Jeszcze za swojego życia Victor wyraził wolę, aby jego szczątki zostały pochowane na żydowskim cmentarzu Brady Street Cemetery w Londynie, tuż obok szczątków założyciela angielskiej gałęzi rodziny – Nathana Mayera Rothschilda. Co ciekawe, pochówek ten przyczynił się do zachowania istnienia samej nekropolii, gdyż w związku z tym, że na cmentarzu nie dokonywano pochówków od ponad 100 lat, władze chciały wykupić teren i zagospodarować według własnego uznania. Wraz z pochówkiem Victora Rothschilda istnienie cmentarza przy Brady Street zostało zabezpieczone przynajmniej do 2090 r. (Walker).

Pomimo braku potwierdzonych dowodów na szpiegowską działalność Rothschilda przez dziesięciolecia pojawiały się teorie, według których to właśnie on – a nie, jak się powszechnie przyjmuje, Cairncross – miał być legendarnym, nieuchwytnym „piątym człowiekiem” w siatce szpiegowskiej z Cambridge. Cztery lata po śmierci barona, w 1994 r., australijski dziennikarz Roland Perry wydał książkę zatytułowaną *The Fifth Man*, w której stwierdził, że Rothschild jednak był sowieckim „superszpiegiem”. Według autora to Victor wykradł „wszystkie najważniejsze brytyjskie/amerykańskie rozwiązania w zakresie broni w czasie II wojny światowej” (Perry, 1994). Jako pierwszy miał też powiadomić Stalina o alianckich planach dotyczących budowy bomby atomowej przy użyciu plutonu 235. Książka była oparta na wywiadach, jakie w ciągu trzech dni autor przeprowadził w Moskwie z siedmioma emerytowanymi oficerami KGB. Najważniejszym z nich był Jurij Iwanowicz Modin – oficer prowadzący szpiegów z Cambridge. Jednakże już po publikacji książki zaskoczony Modin całkowicie zaprzeczył wersji Perry’ego, jakoby Rothschild był „piątym człowiekiem” i w ogóle sowieckim szpiegiem. Ciekawy trop wyłania się również z wywiadów, jakich Kim Philby udzielił pisarzowi Philipowi Knightleyowi w Moskwie. Mianowicie Philby uważał, że Rothschild, opuszczając w 1947 r. MI5, skopiował dane wszystkich agentów sowieckich, o których wiedział

brytyjski wywiad. Miały być one potem wykorzystywane przez prężnie powstające służby bezpieczeństwa Izraela, czyli Mosad (Leith, 1994).

Najnowszy głos w sprawie rzekomego szpiegostwa Victora Rothschilda pojawił się stosunkowo niedawno, w roku 2016. Jest on o tyle ciekawy, że autorem tych rewelacji ma być nie kto inny jak jeden z największych stalinowskich zbrodniarzy – pierwszy wszechwładny szef sowieckiego KGB i GRU, odpowiedzialny m.in. za zbrodnię katyńską i pacyfikację węgierskiej rewolucji w 1956 r. – generał Iwan Sierow. Dzienniki, które Sierow spisywał przez cały okres swojej polityczno-wojskowej aktywności, tj. w latach 1939–1963, miały zostać przez niego ukryte w specjalnej skrytce w garażu podmoskiewskiej dachy po tym, jak został zdegradowany i odsunięty ze stanowiska przez Nikitę Chruszczowa. Przypadkowo po wielu latach miała je odnaleźć wnuczka generała, Wiera Sierowa (Rózdżyński, 2020).

W Polsce opublikowano je po raz pierwszy w 2019 r. pt. *Tajemnice walizki generała Sierowa*. W publikacji znajduje się wiele ciekawych informacji odsłaniających kulisy sowieckiej polityki i metod prowadzenia wojny. Dla polskiego czytelnika szczególnie poruszające mogą być fragmenty dotyczące m.in. metod rozpracowywania polskiego powojennego podziemia antykomunistycznego. Jednocześnie znajduje się w niej taki oto zapis poświęcony Rothschildowi: „Z V. Rothschildem spotkałem się tylko jeden raz, w ambasadzie. Człowiek ten był od dawna znany jako »spadkobierca« w sprawie Philby’ego i innych. Doskonale wiedział, że ci ludzie posiadają określone skłonności, związane z nami, i wykorzystywał ich do przekazywania do Moskwy informacji, między innymi również fałszywych. W ogóle pożyteczne kontakty z nim zakończyły się wraz z powstaniem Izraela. Jak pamiętacie, rząd angielski zawsze był przeciwny utworzeniu Izraela, zaś Rothschild odwrotnie, sprzyjał temu. Wszystkie materiały na temat problemu palestyńskiego w latach 40. i stanowiska Anglii nasz wywiad otrzymał od Rothschilda w latach 30. i 40. [...] Rothschild zawsze dążył wyłącznie do swoich celów. Na swój sposób skompromitował Philby’ego i innych. Kontakt z nim sprawiał, że przekazywane przez nich informacje budziły wątpliwość. Pomagali nam, dzieląc nasze poglądy, tacy solidni, poważni i uczciwi, bezinteresowni ludzie, jak Bernal, Ivor Montagu, wielcy uczeni. Rothschild to tylko chwilowy sprzymierzeniec” (Hinsztein, Sierow, 2019, ss. 713–714). Należy przy tym podkreślić, że autentyczność rzekomych dzienników gen. Sierowa nie została do tej pory potwierdzona przez historyków. Wśród rosyjskich badaczy dziejów ZSRR publikacja ta wywołała liczne spory, wśród nich zaś najobszerniejszej krytycznej oceny podjął się Borys Sokołow, który uznał dzienniki za historyczną „fałszywkę” (Łabuszewska, 2016).

Przedstawione powyżej teorie dotyczące domniemanej działalności Lorda Rothschilda na rzecz wywiadów obcych państw do dnia dzisiejszego nie zostały poparte

ani udokumentowane żadnymi wiarygodnymi dowodami. Jednakże to one zdominowały ostatnie lata życia barona, przyćmiewając jego wcześniejsze sukcesy, przede wszystkim te o charakterze naukowym. Państwem, które zdecydowanie najwięcej zrobiło dla uhonorowania jego zasług, jest Izrael, z którym sam Rothschild czuł się mocno związany. W 1971 r. otrzymał tytuł doktora honoris causa Uniwersytetu w Tel Awiwie za wkład w „rozwój nauki, edukacji i gospodarki Izraela” (The New York Times, 1990). Również coroczne sympozja dla naukowców z całego świata, organizowane przez Israel Institute for Advanced Studies – jednostkę badawczą Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie – noszą jego imię.

Jako podsumowanie życiorysu tego fascynującego człowieka o wielu twarzach i wielu talentach, jakim był Victor Rothschild, 3. baron Rothschild, warto przytoczyć słowa wspomnianego już Malcolma Muggeridge’a: „Jego usposobienie było osobliwą, niespokojną mieszanką arogancji i niepewności. Pomiędzy klubem White’a a Arką Przymierza, między Starym a Nowym Testamentem, między Kremlem a Izbą Lordów, zgubił drogę i od tamtej pory się błąkał. [...] Wyobrażam go sobie na Avenue Marigny, jak dyktuje niezliczone memoranda – zdawał się mieć nadzieję, że dyktując ich wystarczająco dużo, w końcu wyłoni się z tego coś znaczącego. Opierał to na filozoficznej tezie, że trzy mały stukające na maszynach do pisania – jeśli będą to robiły wystarczająco długo – nieomylnie napiszą Biblię. Rothschild, tak czy inaczej, nie cierpiał na niedobór »małp«. Po wojnie spotykałem go przelotnie w Cambridge, w think tankach, a kiedyś także w Instytucie Weizmanna w Tel Awiwie – nadal dyktującego memoranda” (Muggeridge, 2006, s. 496).

Bibliografia:

- Allen, L. (2020). *Polish soldier’s ‘fishy’ sabotage tale*. Pobrane z: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/5307448.stm.
- Annan, N., Ferguson, J. (1996). *Obituary: Teresa, Lady Rothschild*. Pobrane z: <https://www.independent.co.uk/news/people/obituary-teresa-lady-rothschild-5613796.html>.
- Cooper, J. (2011). Nathaniel Mayer Rothschild (1840—1915), the last of the shtadlanim. *Jewish Historical Studies*, 43, 125–139. DOI: <https://www.jstor.org/stable/29780149>.
- Ferguson, N. (2003). *All the gifts but contentment*. Pobrane z: <https://www.telegraph.co.uk/culture/books/3591716/All-the-gifts-but-contentment.html>.
- Ferguson, N. (2016). *Dom Rothschildów. Bankierzy świata 1849–1999*, t. 2. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Friedman, D. (2009). *Pannonica*. Pobrane z: <https://forward.com/culture/119145/pannonica/>.
- Gryn, N. (2009). *Dame Miriam Rothschild*, *Jewish Women’s Archive*. Pobrane z: <https://jwa.org/encyclopedia/article/rothschilddame-miriam>.

- Hamilton, N. (1986). *Monty: The Final Years of the Field Marshall 1944–1976*. New York: McGraw-Hill.
- Harmoush, M. K. (2021). Cambridge Apostles: Religion. *European Journal of English Language and Literature Studies*, 10(2), 15–29. DOI: <https://doi.org/10.37745/ejells.2013/vol10no2pp.15-29>.
- Hinsztein, A., Sierow, I. (2019). *Tajemnice walizki generała Sierowa. Dzienniki pierwszego szefa KGB 1939–1963*. Konstancin-Jeziorna: Wydawnictwo REA-SJ.
- Holland, G. P. (1954). The Rothschild Collection of Fleas. *Nature*, 173, 1203–1204. DOI: <https://doi.org/10.1038/1731203a0>.
- Hussey, M. (2001). *Chance Governs All*. Basingstoke: Macmillan.
- Hutton, R. (2018a). *Agent Jack: The True Story of MI5's Secret Nazi Hunt*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Hutton, R. (2018b). *Britain's wartime Jew haters*. Pobrane z: <https://www.thejc.com/news/features/britain-s-wartime-jew-haters-rober-hutton-agent-jack-antisemitism-ww2-1.469668?reloadTime=1667900256906>.
- Johnson, M. H. (2011). Robert Edwards: the path to IVF. *Reproductive BioMedicine Online*, 23(2), 245–262. DOI: 10.1016/j.rbmo.2011.04.010.
- Kenneth, R. (2010). Rothschild, (Nathaniel Mayer) Victor, third Baron Rothschild (1910–1990), zoologist and public servant. *Oxford Dictionary of National Biography*. DOI: <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/40176>.
- Krawczyk, M. (2018). *Cambridge. Anglicy w służbie NKWD*. Pobrane z: <https://histmag.org/Piatka-zCambridge-Anglicy-w-sluzbie-NKWD-16855>.
- Leith, D. (1994). *Rothschild 'spied as the Fifth Man'*. Pobrane z: <https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/rothschild-spied-as-the-fifth-man-1444440.html>.
- Lewis, E., Cormack, A. (2015). *The Rothschild List: 1915–2015. A review 100 years on*. Newark: The Wildlife Trusts.
- Lord Rothschild, 79, a Scientist and Member of Banking Family. (1990.03.22). *The New York Times*, 16.
- Łabuszewska, A. (2016). *Walizka oprawcy*. Pobrane z: <http://labuszewska.blog.tygodnikpopwszechny.pl/2016/10/09/walizka-oprawcy/>.
- McCarthy, M. (2012). *Charles Rothschild: The banker who changed the world for good*. Pobrane z: <https://www.independent.co.uk/climate-change/news/charles-rothschild-the-banker-who-changed-the-world-for-good-7737977.html>.
- Mielczarek, P. (2012). *Obraz szpiega*. Pobrane z: <http://nakladniewyczerpany.blogspot.com/2012/10/szpieg-i-obraz.html>.
- Milmo, C. (2020). *Wartime spy chief demanded a review of Chequers security after he walked in on Ted Heath in the bath in 1971*. Pobrane z: <https://inews.co.uk/news/uk/wartime-spy-chief-victor-rothschild-review-chequers-security-tedheath-810954>.
- Mr Nathaniel Rothschild. *Hansard 1803–2005*. Pobrane z: <https://hansard.millbanksystems.com/people/mr-nathaniel-rothschild/>.
- Muggeridge, T. M. (2006). *Chronicles of Wasted Time. An Autobiography*. Vancouver: Regent College Publishing.
- Muirhead, C. (2022). *Titan of finance, Sir Evelyn de Rothschild dies 'peacefully at home'*

- aged 91. Pobrane z: <https://www.thisismoney.co.uk/money/markets/article-11404603/Titan-finance-SirEvelyn-Rothschild-diesaged-91.html>.
- Nathaniel Mayer (Victor) Rothschild (1910–1990). *The Rothschild Archive*. Pobrane z: <https://family.rothschildarchive.org/people/124-nathaniel-mayer-victor-rothschild-1910-1990>.
- No Sign Rothschild a Soviet Spy, Thatcher Says. (1986.12.06). *Los Angeles Times*. Pobrane z: <https://www.latimes.com/archives/laxpm-1986-12-06-mn-1665-story.html>.
- Parmar, P. (2015). *Playing a most amicable game of musical beds*. Pobrane z: <https://www.thetimes.co.uk/article/playing-a-most-amicable-game-of-musical-beds-lf9bh68xqsh>.
- Perry, R. (1994). *The Fifth Man*. London: Sidgwick & Jackson.
- Procner, M. (2024). *Kto zabił gen. Sikorskiego?* Pobrane z: <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2024/11/24/kto-zabil-gen-sikorskiego/>.
- Reeve, S. (1994). Nathaniel Mayer Victor Rothschild, G. B. E., G. M. Third Baron Rothschild. 31 October 1910–20 March 1990. *Biographical Memoirs of Fellows of The Royal Society*, 39, 364–380. DOI: <https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098/rsbm.1994.0021>.
- Rothschild, H. (2014). *Baronowa jazzu*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- Rothschild, N. M. V. (1977). *Meditations of a Broomstick*. London: Collins.
- Rózdżyński, J. (2020). *Pamiętniki „kata Polski”. Wstrząsające świadectwo sowieckich zbrodni*. Pobrane z: <https://dorzczy.pl/120602/1/pamietniki-iwana-sierowa.html>.
- Silverman, R. (2012). *Death by chocolate. Plot to kill Sir Winston Churchill uncovered*. Pobrane z: <https://winstonchurchill.org/resources/in-the-media/churchill-in-the-news/death-by-chocolate-plot-to-kill-churchill/>.
- Siroen, J. M. (2021). *L'étrange Victor Rothschild, ami de Keynes, de Woolf, de Margaret Thatcher et d'illustres espions*. Pobrane z: <https://siroenauteur.wordpress.com/2021/07/07/rothschild/>.
- Walker, F. (2022). *Jewish East End of London – Brady Street Cemetery*. Pobrane z: <https://www.jewisheastend.com/brady.html>.
- Wierzbicki, J. (2001.01.11). Herbatka u Stalina. *Gazeta Wyborcza*, 10(3614).
- Wright, P. (1991). *Łowca szpiegów. Autobiografia oficera brytyjskiego kontrwywiadu*. Warszawa: Officina.